

TREHÖRNA KYRKOGÅRD

Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering

Ödeshögs församling

Ödeshögs kommun

Linköpings stift

Östergötlands län

2006

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM

Raoul Wallenbergs plats • Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013-23 03 00 • Fax 013-14 05 62
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

TREHÖRNA KYRKOGRÅRD

Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering

Ödeshögs församling

Ödeshögs kommun

Linköpings stift

Östergötlands län

Innehåll

Inledning	2
Bakgrund	2
Syfte	2
Kulturminneslagen och begravningslagen	2
Kulturhistorisk bedömning	3
Inventeringens uppläggning och rapport	3
Översiktskarta	4
Trehörna kyrkogård	4
Kyrkogårdens omgivning	4
Trehörna kyrka	5
Kyrkogårdens historik	5
Översiktlig beskrivning av vegetation m m – Karta	7
Beskrivning av kyrkogården	8
Beskrivning av enskilda kvarter	13
Kvarter I	13
Kvarter II	15
Kvarter III	17
Källor	18
Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse	19
Förklaring till exempellistan	19
Utvärderingskarta	20
Bilagor	
Exempellista	
Fotografier	

INLEDNING

Bakgrund

Ur kulturhistorisk synpunkt är kyrkogårdar och begravningsplatser bärare av en stor mängd information och de här platserna ger anledning till frågor av olika slag. Vad är typiskt för våra kyrkogårdar när det gäller vegetation, omgärdningar, gångar, gravvårdar m m och finns det några regionala skillnader? Vad har varit gängse bruk under olika tider och vad kan vi få för historisk information bara av att gå på en kyrkogård? Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering.

På uppdrag av Linköpings stift utför Östergötlands länsmuseum inventeringen av kyrkogårdar/begravningsplatser inom den del av stiftet som ligger inom Östergötlands län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2002. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkogårdarnas och begravningsplatsernas kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården.
- att ge ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkogårdarna/begravningsplatserna och ett underlag för vård- och underhållsplaner.
- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrkogården/begravningsplatsen samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkogårdar/begravningsplatser i stiftet från 2000-talets första decennium.
- att ge ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader, kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen.) Begravningslagen (SFS 1990:1144) säger att en gravvård ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare

säger lagen: ”Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, om en familj, om stilhistoria och om begravningstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån olika grunder bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande, t ex material och konstnärlig utformning eller ett lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistorisk värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

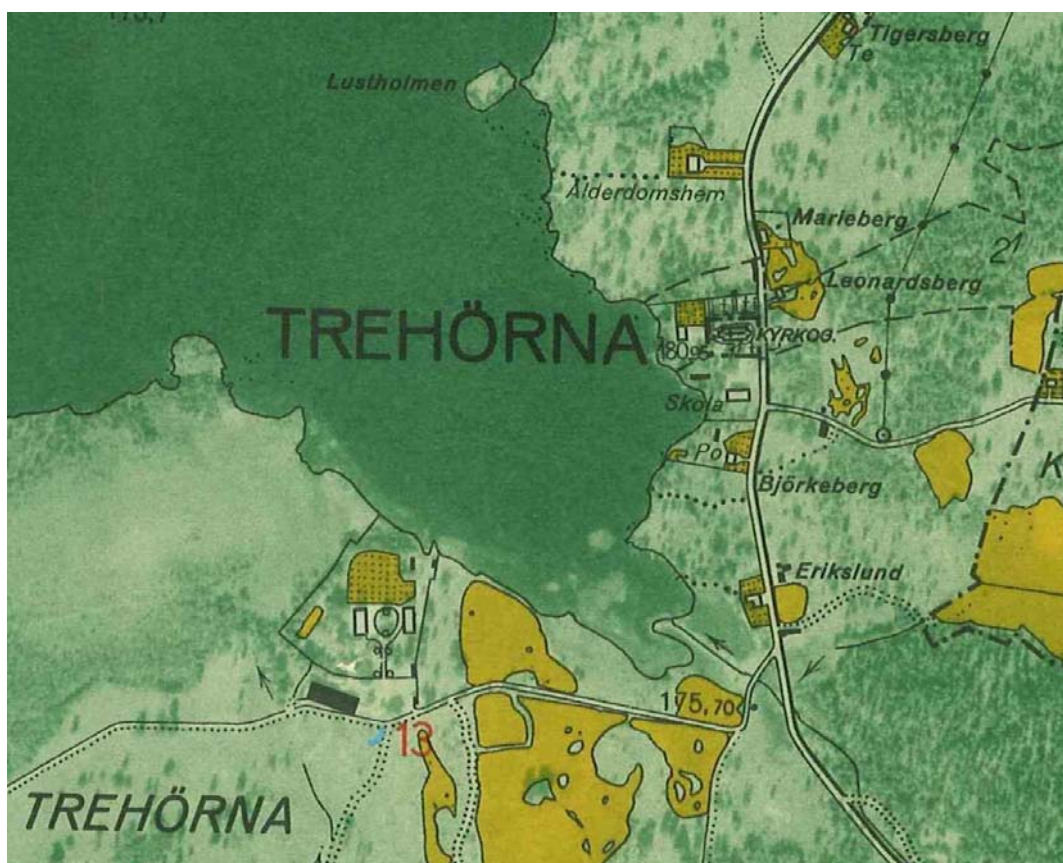
Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Kalmar, Östergötland och Jönköping samt läns museerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till dels varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och i övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav ett antal bilder presenteras i rapporten. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Anita Löfgren Ek, Östergötlands läns museum 2006. Rapporten finns tillgänglig på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Östergötlands läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Utsnitt ur ekonomiska kartans blad 074 98 Trehörna, 1948. Av kartan framgår det att kyrkogården då endast var utvidgad en gång åt norr, kvarter II.

TREHÖRNA KYRKOÅRD

Trehörna kyrka med omgivande kyrkogård är belägen i skogsbygden vid stranden av Trehörnasjön. Genom två utvidgningar, kvarter II och III, har kyrkogården fått en rektangulär form i nord/sydlig riktning. Den äldre delen, kvarter I, är något rektangulär i väst/östlig riktning. Kyrkan ligger något förskjuten mot norr inom den äldre delen med långhuset i väst/östlig riktning.

Kyrkogårdens omgivning

Snett över Trehörnasjön ligger Trehörna säteri. Huvudbyggnaden på säteriet brann 1795. Idag består bebyggelsen av bl a en huvudbyggnad uppförd 1935 samt en äldre flygel. Socknens administrativa centrum växte upp runt den nya kyrkan och kvarstår till stora delar, även om ett flertal byggnader fått nya funktioner. Öster om kyrkan och på andra sidan landsvägen ligger den f d fattigstugan från 1700-talet samt det gamla och det nya ålderdomshemmet, uppförda 1856 respektive 1932. Även församlingshemmet är beläget öster om kyrkan. Det är inrymt i en till platsen flyttad parstuga. Området har fått karaktären av en hembygdspark. Utanför kyrkogårdsmuren i söder finns den gamla skolan från 1865, som när den nya skolan byggdes 1923 fick ändrad funktionen till lärarbostad. Den f d klockaregården ligger invid strandkanten väster om kyrkan.

Utsnitt ur häradsekonomska kartan 1868-77 Trehörna. Av kartan framgår det att kyrkogården inte utvidgats mot norr än.

Trehörna kyrka

Trehörna socken bildades 1643 av delar som ingick i socknarna Stora Åby, Säby och Linderås. Den nybildade socknens första kyrka uppfördes mellan åren 1643-1647. Kyrkobygget bekostades till stor del av överste Arvid Ribbing, som ägde Trehörna säteri. I mitten av 1800-talet revs kyrkan då den var för liten för den växande befolkningen och då den även var i mycket dåligt skick. Den nuvarande kyrkobyggnaden uppfördes av timmer 1861 av soldaten Carl Fröjd i Brickarp, delvis av byggnadsmaterial från den gamla kyrkan. Den fick ett rektangulärt långhus med rakslutet kor av långhusets bredd, bakomliggande flersidig sakristia och torn i väster. Fasaderna är klädda med en vitmålad locklistpanel under ett svartmålat, plåttäckt sadeltak. Huvudingången är via tornet i väster, men ingång finns även centralt på södra långsidan.

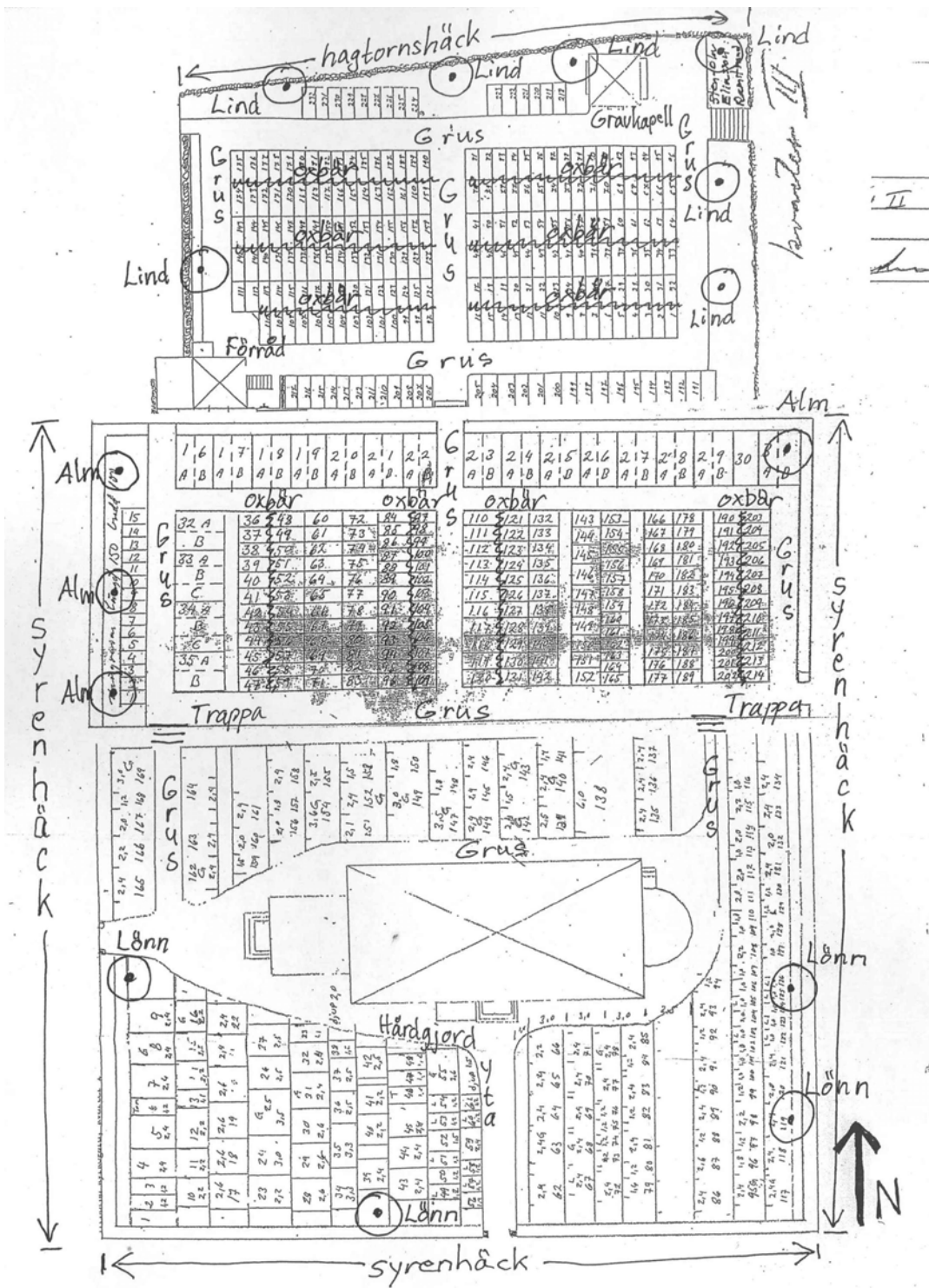
Kyrkogårdens historik

Uppgifter om kyrkogårdens historik har i huvudsak hämtats från Östergötlands läns museums topografiska arkiv och bibliotek. Uppgifter om äldre lantmäterikartor är hämtade från Lantmäteriets websida.

En geometrisk karta från 1699 visar kyrkogården med en omfattning som kan motsvara dagens kvarter I. Öppningar i omgårdningen redovisas i väster och nordöst. Enligt två sockenbeskrivningar från 1760 respektive 1817/1828 fanns det en trästapel för klockorna på kyrkogården, men det framgår inte var.

De äldsta kvarvarande gravvårdarna i kvarter II är från 1929 och visar att kvarteret, som är den första utvidgningen, troligen fanns då. Kvarteret finns inte redovisat på häradsökonomiska kartan ovan från 1868-77. I kvarter III, som är den andra utvidgningen, är den äldsta gravvården från 1971. Kvarteret är inte heller redovisat på den ekonomiska kartan ovan från 1948. Här låg tidigare ladugården till Klockaregården.

Tillgängliga fotografier från t ex 1930-talet visar inte så mycket av själva kyrkogården. Man kan dock se att en häck växer på södra kyrkogårdsmuren även då.

Trehörna kyrkogård. Vegetation m m.

BESKRIVNING AV KYRKOGRÅRDEN

Kyrkogården består av tre kvarter: I, II och III. De olika kvarteren motsvarar den äldsta delen, kvarter I, respektive de båda utvidgade delarna kvarter II och III.

Allmän karaktär

De tre kvarteren som är detsamma som tre olika delar från olika tider, har delvis olika karaktär. I kvarter I står de äldre gravvårdarna och de mer påkostade familjegravarna. Kvarter II och III markeras av rygghäckar i olika utsträckning och är mer strikt uppbyggda än kvarter I. De har även olika trädslag i trädkransen. De tre kvarteren ligger i olika nivåer och det syns tydligt att kyrkogården består av tre olika delar.

Trehörna kyrka och kyrkogård från norr med kvarter III i förgrunden.

Omgärdning

Väster (I): ca 1,0 m hög kallmurad stödmur av ca 0,2-0,8 m stora gråstenar i oregelbundna skift. En syrenhäck växer på muren. Mindre skada norr om västra grinden.

Väster (II): en upp till ca 1,8 m hög kallmurad stödmur av ca 1,0-2,0 m stora gråstenar i 2-3 skift. Syrenhäck.

Väster (III): omgärdning saknas. Buskage i slänten mot väster.

Norr (I): en ca 0,5 m hög kallmurad stödmur av ca 0,2-0,8 m stora gråstenar i oregelbundna skift.

Norr (II): en ca 0,5 m hög kallmurad stödmur omgärdar kvarter II i norr, av ca 0,4-0,8 m stora gråstenar i drygt ett regelbundet skift.

Norr (III): mur saknas, släntat mot norr. En ca 1,0 m hög klippt häck av stor hagtorn växer som begränsning.

Öster (I): en ca 0,9 m hög kallmurad stödmur av ca 0,2-1,0 m stora gråstenar i oregelbundna skift. Syrenhäck växer på muren.

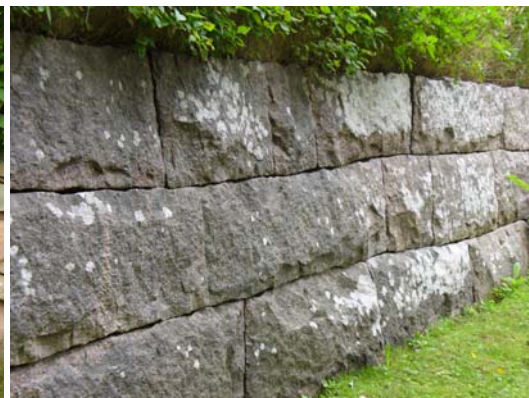
Öster (II): på en sockel av ett skift gråstenar står ett ca 0,5 m högt staket av järnsmide med rik dekor, syrenhäck växer innanför.

Öster (III): mur saknas och marken är släntad ner mot kyrkogården. En ca 1,0 m hög klippt häck av stor hagtorn växer som begränsning.

Söder (I): En ca 0,8 m hög kallmurad stödmur av ca 0,2-0,7 m stor gråsten i oregelbundna skift. En syrenhäck växer på muren. Mindre skada i sydväst.

Västra muren i kvarter I.

Västra muren i kvarter II.

Den östra omgärningen i kvarter II utgörs av ett staket i järnsmide.

Ingångar

Väster (I): pargrind av järnsmide. Rakt krön, runda spjälor och sparsam dekor av slingor. Grindstolpar av röd granit, kvadratiska med svagt toppigt krön. Trappor av gråsten. Grinden är av lika modell som södra grinden (I) men mindre.

Väster (III): enkel trappa av kalksten leder upp till kyrkogården.

Norr (I): två små trappor i nordväst respektive nordöst av gråsten med enkla ledstänger av rundjärn.

Norr (II): trappa i ljus gråsten leder mellan kvarter II och III mitt i kvarteren. Enkla ledstänger av rundjärn.

Norr (III): pargrind i nordöst av järnsmide med svagt konkavt krön. Handtaget är stämplat Jp No 8. Glest stående spjälor som avslutas upptill av kors respektive trianglar. Grovhuggna grindstolpar av röd granit med välvt krön.

Öster (II): pargrind av järnsmide med konvext krön. Spjälor avslutade med franska liljan. Kvadratiska grindstolpar av granit med avfasat krön.

Söder (I): Pargrind av järnsmide med rakt krön. Runda spjälor och sparsam dekor. Kvadratiska grindstolpar av röd granit med avfasade krön. Grinden är av lika modell som västra grinden (I).

Södra grinden i kvarter I.

Östra grinden i kvarter II.

Vegetation

Trädkransen består av:

Väster (I): en lönn

Väster (II): tre almar

Väster (III): en lind

Norr (III): tre lindar.

Öster (I): två lönnar

Öster (II): en alm.

Öster (III): tre lindar

Söder (I): en lönn

Rygghäckar av häckoxbär. En ca 1,0 m hög klippt syrenhäck växer på kyrkogårdsmuren i väster, öster och söder i kvarter I och i väster och öster i kvarter II och en ca 1,0 m hög klippt stor hagtornshäck omgärdar kvarter III i väster, norr och öster.

Gångsystem

Grusgångar av naturgrus. Till kyrkans sydportal leder en gång med hårdgjord yta av asfalt (?) med ett tunt lager krossgrus.

Gravårdstyper

I kvarter I är det norr om kyrkan huvudsakligen högresta gravvårdar och här finns elva grusgravar. Söder om kyrkan är det huvudsakligen låga breda vårdar, även grusgravar. Gravhäll från 1700-talet vid kyrkans västingång. I kvarter I finns även ett sk avbrutet livsträd. Linjegravar framför allt från 1920-talet, enstaka från 1930. I kvarter II finns linjegravvårdar från 1929-1971, vilket verkar vara en fortsättning från kvarter I. Här finns även åtta grusgravar med stenramar. I kvarter III är det huvudsakligen låga och breda vårdar, med den äldsta från 1971.

I jämförelse med andra kyrkogårdar i länet är det mycket vanligt att hemvisten anges på gravvården.

Grusgrav i kvarter I, 1919/1934.

Rad med bl a linjegravvårdar i kvarter II.

Minneslund

I norra delen av kvarter III, väster om gravkapellet finns en minneslund. Den består av en grusad rundel med bänk och blomplantering. ”Minnessten” på jordningsytan. En häck inramar minneslundens.

Gravkapellet från sydväst.

Förrådsbyggnad från öster.

Byggnader

Gravkapell i nordöstra hörnet i kvarter III. Fasaderna är klädda med locklistpanel med rundad läkt, liksom kyrkan. Plåtklätt toptak krönt med svartmålat kors. Rundbågiga parfönster i väster och öster. Pardörr i söder med träpanel. Gjuten sockel. Invändigt är väggarna klädda med masonite och vitmålade. Skurgolv av smala brädor och ringförsedda luckor. Kassetindelad tak. I nordvästra hörnet mellan kvarter II och III

finns ett förråd med fasader klädda med locklistpanel med profilerad läkt. Sadeltak täckt med bandplåt. Panelklädd dörr. Källare med nedgång i öster.

Övrigt

Container utanför muren mellan kvarteren II och III. Norr om kvarter III finns undanställda gravvårdar staplade. I kvarter II finns parkbelysning med kantig kupa av ofärgat råglas. I kvarter I finns parkbelysning med kantig kupa av klarglas.

Kulturhistorisk bedömning

Trehörna kyrkogård har troligen sitt ursprung i 1640-talet då socknen bildades och en kyrka byggdes. Kyrkan och kyrkogården med omgärdning, grindar, trädkrans och gravkapell är en samlad miljö med mycket höga kulturhistoriska värden. De tre kvarteren har tillkommit vid olika tider och har också olika karaktär där gravvårdar från olika tider visar i vilken ordning kyrkogården byggts ut. På så sätt är kyrkogården också en ”provkarta” över olika moden inom gravvårdarnas utformning. Även trädkransen består av olika träd: lönn i kvarter I, alm i kvarter II och lind i kvarter III. Trädkransen visar på det parkideal som blev vanligt på våra kyrkogårdar från slutet av 1700-talet, på landsortskyrkogårdarna åtminstone under andra halvan av 1800-talet. Omgärdningarna och grindarna varierar även de för de olika kvarteren och i kvarter II finns även en sträcka med staket i järnsmide. Gravkapellet och förrådet representerar två typiska byggnader på kyrkogårdarna och de har likartade fasader. Grusgångarna är en viktig del av kyrkogårdens struktur. Framför allt i kvarter III understryker rygghäckarna den strikta karaktären.

Kvarter I, den äldre kyrkogården, har troligen lagts om eventuellt vid 1900-talets mitt eller andra del. Den nuvarande strukturen visar på mer påkostade familjegravar, ofta grusgravar med stenramsomgärdning, norr om kyrkan, vilket är relativt ovanligt i Östergötland. Med undantag av några kyrkogårdar ligger de mer påkostade gravanläggningarna söder om kyrkan, invid kyrkogårdsmuren eller i kvarterens ytterkanter. Just i kvarterets yttre del ligger grusgravarna med stenramsomgärdning i kvarter II. De omgärdade grusgravarna visar på ett gravskick som varit vanligt åtminstone sedan andra delen av 1800-talet. Omgärdning med just stenramar, som här i Trehörna, verkar ha varit vanligast från i huvudsak 1920-1960-tal. Dessa gravar har ett mycket högt kulturhistoriskt värde liksom områdena med linjegravskaraktär. Systemet med linjegravar växer fram under slutet av 1700-talet. Det innebar att begravningarna skedde på linje vartefter dödsfallen skedde. Äkta makar eller andra familjemedlemmar begravdes inte bredvid varandra. Från början innebar systemet troligen inte någon direkt ”statuskillnad”, men under 1800-talet övergick det till att bli en gravläggning för dem som inte kunde eller ville betala för en gravplats. Det är av vikt att bevara linjegravvårdar så man kan följa ordningen på gravläggningarna. I kvarter I är bevarade linjegravar främst från 1920-talet och i kvarter II från 1929 och fram till 1960-70-talen då systemet upphört.

Enskilda gravvårdar har ett högt eller mycket högt kulturhistoriskt värde. Det gäller bl a de äldre gravvårdarna, som hällen från sent 1700-tal och gravvårdarna från andra delen av 1800-talet i bl a kalksten. Det gäller även tidstypiska gravvårdar såsom ett avbrutet livsträd. Titlar på gravvårdar säger en del om näringsliv och social struktur i en socken. I Trehörna är det vanligast med titeln hemmansägare, vilket tyder på en socken där jordbruket dominerat. På hällen från 1700-talet finns den ålderdomliga titeln

mantalscommissarien. Värt att notera är att hemvisten är angiven på ovanligt många gravvårdar.

BESKRIVNING AV ENSKILDA KVARTER

Kvarter I

Kvarteret omfattar gravplats nr 1-169 och ligger runt kyrkan. Väster om kvarteret ligger den f d klockargården, i norr kvarter II, landsvägen i öster och skolan i söder.

Allmän karaktär

Ålderdomlig och öppen karaktär. Inga rygghäckar. Gravvårdar i enkla rader i öst/västlig riktning. På kvarterets södra sida står gravvårdarna vända med textsidan mot den nord/sydliga mittgången. På den norra sidan finns fler högresta gravvårdar.

Kvarter I, södra delen.

Kvarter I, norra delen.

Omgärdning

Området i öster, söder och väster omgärdas av murar och en meterhög häck. Mot norr slutar kvarteret med en stödmur/terrassmur ned mot kvarter II.

Ingångar

Pargrind i smide i södra muren, två trappor i norr ned mot kvarter II. Smidesgrind i västra muren.

Vegetation

Kvarteret omgärdas av syrenhäckar i öster, söder och väster. Lönnar i trädkransen. Stubbar från två träd i söder, på ömse sidor av ingången.

Gångsystem

Grusgångar med naturgrus. Vid ingången i söder upp mot kyrkans sydingång är gången asfalterad (?) och täckt med tunt krossgrus.

Gravvårdstyper

På kyrkans norra sida står huvudsakligen högresta gravvårdar och här finns elva stycken grusgravar. På södra sidan är det huvudsakligen låga och breda vårdar, även här förekommer grusgravar. Gravhäll från 1700-talet vid kyrkans ingång i väster. Förutom ovan nämnda häll är äldsta gravvården daterad till 1862. I öster finns linjegravar från framför allt 1920-talet.

Kalkstenshäll, 1786.

Grusgrav 1908.

Byggnader

-

Övrigt

Vattenpost vid västra muren söder om västra ingången. Parksöffor.

Kulturhistorisk bedömning

Kvarter I, den äldre kyrkogården, har troligen lagts om eventuellt vid 1900-talets mitt eller andra del. Den nuvarande strukturen visar på mer påkostade familjegravar, ofta grusgravar med stenramsomgärdning, norr om kyrkan vilket är relativt ovanligt i Östergötland. Med undantag av några kyrkogårdar ligger de mer påkostade gravanläggningarna söder om kyrkan, invid kyrkogårdsmuren eller i kvarterens ytterkanter. De omgärdade grusgravarna visar på ett gravskick som varit vanligt åtminstone sedan andra delen av 1800-talet. Omgärdning med just stenramar, som här i Trehörna, verkar ha varit vanligast från i huvudsak 1920-1960-tal. Dessa gravar har ett mycket högt kulturhistoriskt värde liksom partiet öster om kyrkan med linjegravskaraktär. Systemet med linjegravar växer fram under slutet av 1700-talet. Det innebar att begravingarna skedde på linje vartefter dödsfallen skedde. Äkta makar eller andra familjemedlemmar begravdes inte bredvid varandra. Från början innebar systemet troligen inte någon direkt ”statuskillnad”, men under 1800-talet övergick det till att bli en gravläggning för dem som inte kunde eller ville betala för en gravplats. Det är av vikt att bevara linjegravvårdar så man kan följa ordningen på gravläggningarna. I kvarter I är bevarade linjegravar främst från 1920-talet.

Enskilda gravvårdar har ett högt eller mycket högt kulturhistoriskt värde. Det gäller bl a de äldre gravvårdarna, som hällen från sent 1700-tal och gravvårdarna från andra delen av 1800-talet i bl a kalksten. Det gäller även tidstypiska gravvårdar såsom ett avbrutet livsträd. Titlar på gravvårdar säger en del om näringsliv och social struktur i en socken. I Trehörna är det vanligast med titeln hemmansägare, vilket tyder på en socken där jordbruket dominerat. På hällen från 1700-talet finns den ålderdomliga titeln mantalscommissarien.

Kvarter II

Kvarteret omfattar gravplats nr 1-214 och ligger norr om kvarter I, med den f d klockaregården i väster, kvarter III i norr och landsvägen i öster.

Allmän karaktär

Kvarteret har en relativt strikt men öppen karaktär med några rygghäckar i nord/sydlig riktning. Gravvårdarna är i allmänhet låga. I väster och norr ligger en rad med grusgravar omgärdade med stenram. Ett linjegravssystem upptar större delen av kvarteret. Gravarna ligger i två grupper med tre rader familjegravar emellan.

Kvarter II, mittpartiet, med kvarter III i bakgrunden.

Omgärdning

Mur i söder mot kyrkan. Syrénhäckar utmed mur på västra och östra sidan. Stödmur till kvarter III.

Ingångar

Två granittrappor med enkla ledstänger mellan kvarter I och II. Smidd pargrind i öster. Granittrapp med likadant räcke ned mot kvarter III i norr.

Vegetation

Tre almar i trädkrans i väster. Syrénhäck i väster och öster. En alm på östra sidan vid syrénhäck och mur. Fyra rygghäckar av häckoxbär orienterade i nord-sydlig riktning.

Gångsystem

Grusgångar med fint krossgrus runt omkring gravområde.

Gravårdstyper

Följbart linjegravssystem från 1929 och fram till 1960-70-tal. Låga breda vårdar. Åtta grusgravar med stenomgärdning. Äldsta gravvården från 1929. Gravvårdar i granit.

Grusgrav 1946/1958.

Linjegravvård 1936.

Byggnader

Förrådsbyggnad i nordväst.

Övrigt

Vattenpost vid förråd vid västra muren.

Kulturhistorisk bedömning

De omgärdade grusgravarna visar på ett gravskick som varit vanligt åtminstone sedan andra delen av 1800-talet. Omgärdning med just stenramar, som här i Trehörna, verkar ha varit vanligast från i huvudsak 1920-1960-tal. Det var också vanligt att familjegravarna låg samlade i kvarterens utkanter med de enklare gravarna innanför. De omgärdade grusgravarna har ett mycket stort kulturhistoriskt värde liksom de två delarna med linjegravskarakter. Systemet med linjegravar växer fram under slutet av 1700-talet. Det innebär att begravningarna skedde på linje vartefter dödsfallen skedde. Äkta makar eller andra familjemedlemmar begravdes inte bredvid varandra. Från början innebar systemet troligen inte någon direkt "statuskillnad", men under 1800-talet övergick det till att bli en gravläggning för dem som inte kunde eller ville betala för en gravplats. Det är av vikt att bevara linjegravvårdar så man kan följa ordningen på gravläggningarna. I kvarter II finns bevarade linjegravar från 1929 och fram till 1960-70-tal, då detta begravningsskick hade upphört.

Titlar på gravvårdar säger en del om näringsliv och social struktur i en socken. I kvarter II är det främst på familjegravarnas gravvårdar som titlar är angivna och här dominerar hemmansägare.

Kvarter III

Kvarteret omfattar gravplats nr 1-232 och utgör kyrkogårdens norra del. I väster naturmark, i norr villaområde, i öster landsvägen och i söder kvarter II.

Allmän karaktär

Kvarteret har en strikt karaktär med gravvårdar och rygghäckar i väst/östlig riktning. Kvarteret ligger lägst beläget av kyrkogårdens tre delar.

Kvarter III från nordväst.

Omgärdning

Omgärdning saknas i väster där det är en sluttning med sly. Här finns en kompost. I norr är det en ca 1 m hög hagtornshäck. Omgärdning saknas även i norr och öster.

Ingångar

Smidesgrind i nordöstra hörnet. En trappa mot kvarter II. Äldre kalkstenstrappa i väster, vid förråd leder från/till kyrkogården.

Vegetation

En respektive två lindar i trädkransen i väster och öster. I norr avgränsas kyrkogården av en ca 1 m hög hagtornshäck. Rygghäckar av häckoxbär går i nord/sydlig riktning.

Gångsystem

Grusgångar av fint krossgrus delar in kvarteret i två gravområden.

Gravvårdstyper

Låga och breda gravvårdar av granit. Äldsta gravvården är daterad till 1971 och många står i årtalsföljd.

Byggnader

Förråd som hör ihop med kvarter II i väst. Gravkapell i nordöst.

Övrigt

Minneslund från 2005 invid gravkapellet.

Kulturhistorisk bedömning

Kvarterets karaktär utgörs av de sentida gravvårdarna, rygghäckarna och gångsystemet.

Källor:

Bogårdsmurar i Linköpings stift, Östergötlands län, inventering del 1-3, Grenberger Byggnadsrestaureringskontor 2004.
Broocman C F. Beskrifning öfver the i Östergötland..... . 1760.
Faksimilutgåva 1993.
Hansson, Hans-Erik m fl. Vård av gravstenar. Riksantikvarieämbetet. 2002.
Kulturhistorisk inventering av kyrkor och kyrkomiljöer utförd av Östergötlands länsmuseum 2003-
Kulturmiljövård 6/98. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1989.
Kyrkogårdens gröna kulturarv. Stad&Land. Movium/inst för landskapsplanering. Sveriges lantbruksuniversitet nr 103/1992.
Theorell A, Wästberg P, Hammarskiöld H (foto). Minnets stigar. En resa bland svenska kyrkogårdar. 2001.
Wadsjö H (red). Kyrkogårdskonst. Stockholm 1919.
Widegren PD. Försök till en ny beskrivning över Östergötland. Första bandet 1817. Andra bandet 1828. Faksimilutgåva 1993.
Östergötlands länsmuseums topografiska arkiv.

Muntliga uppgifter – Kalle Bäck.

www.lantmateriet.se. Lantmäterikarta 1699. Häradskarta från 1868-77

www.ostergotlandslansmuseum.se

EXEMPEL PÅ GRAVVÅRDAR MED KULTURHISTORISKT INTRESSE

Förklaring till exempellistan

Exempellistan är indelad i två delar. Den första delen som innehåller uppgifter om kyrkogård, kvarter, gravnummer, material, efternamn, hemvist och årtal är en identifikationsdel. Under den andra delen anges en kulturhistorisk notering med uppgift om titel, gravplats och gravvård. Dessutom noteras eventuella skador och andra anmärkningar.

Kvarter: anges endast i de fall då kyrkogården är indelad i kvarter.

Numrering: görs efter gravkartan. Ofta kan det vara svårt att exakt lokalisera gravnumret, då gravbredd kan variera och många gravnummer intill varandra saknar gravvård. I vissa fall står äldre gravvårdar utan gravnummer bland övriga gravar och då ges de t ex beteckningen ”onumr. S om 042”. Stenar som står undanställda och bedöms ha ett kulturhistoriskt värde ges nya nummer.

Material: Här anges vårdens material. Beteckningen ”granit” används utan närmare specifikation av olika typer. Stenens färg förkortas **sv** (svart), **gr** (grå), **r** (röd), **gr/r** (grå/röd) osv.

Efternamn: I allmänhet det första efternamnet som står på gravvården.

Hemvist: Det geografiska namn som står på gravvården. Det kan röra sig om bynamn, gårdsnamn eller namnet på en mindre fastighet. I undantagsfall är det namnet på en plats som inte ligger i socknen.

F:a årtal och **S:a årtal:** anger det tidigaste respektive senaste dödsåret som står på gravvården. Är det endast ett årtal angivet står det i F:a årtal.

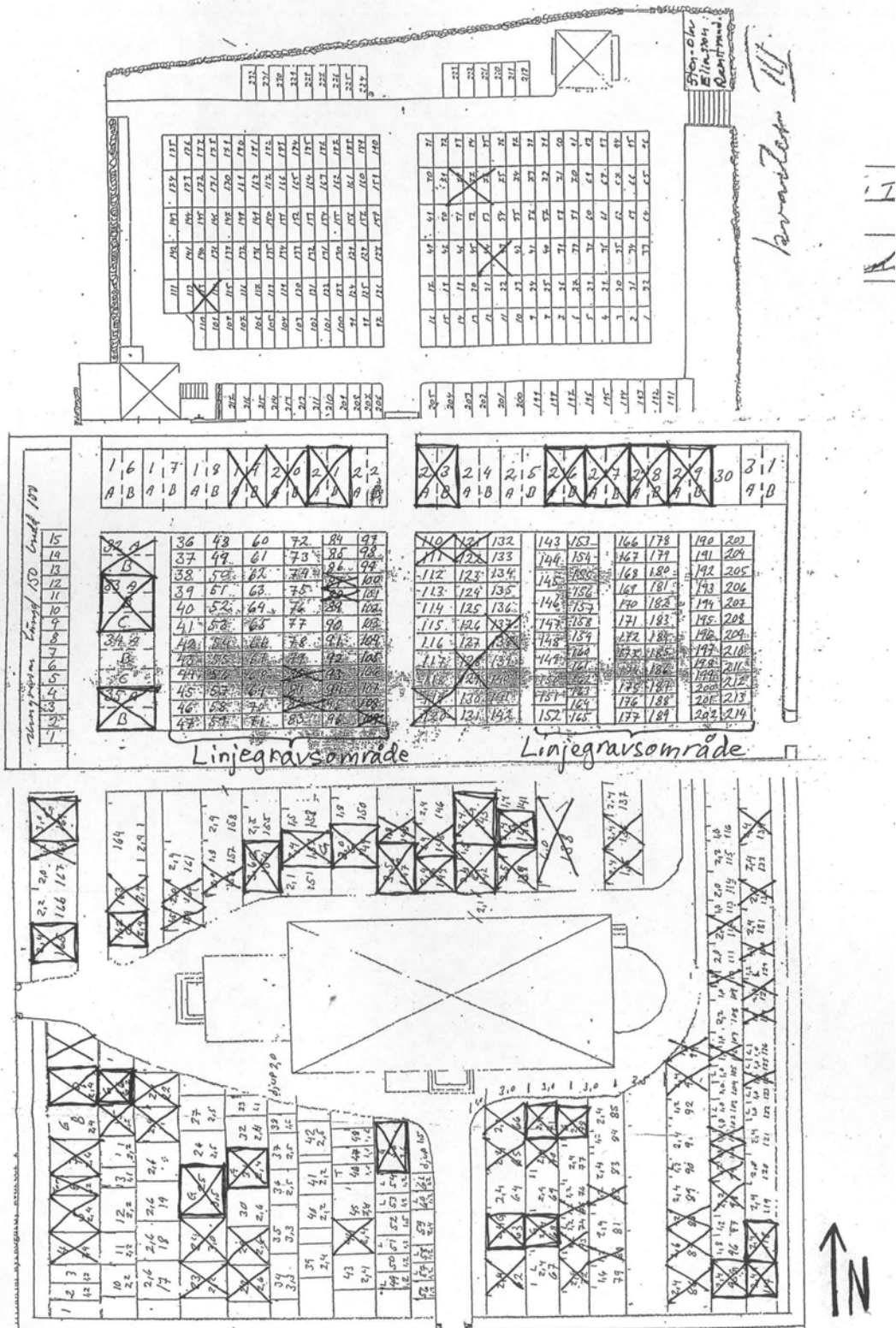
Titel: Samtliga yrkestitlar samt hemmansägare, rusthållare m m. Dessa gravvårdar bedöms ha ett kulturhistoriskt intresse oavsett vårdens ålder.

Gravplats: Gravplatsen är omramad av stenram, häck, järnstaket eller kedja. Själva gravplatsen är i allmänhet täckt med grus men i vissa fall med gräs.

Gravvård: Speciella typer av gravvårdar som t ex gjutjärnskors, träkors, häll, sköld, ålderdomlig sten m m.

Skada: Notering om eventuell skada, t ex rost på en gjutjärnsvård eller på ett järnstaket, sprucken kalkstensvård o dyl. Här noteras även om det är ovanligt mycket lava på framför allt kalkstensvårdarna.

Anmärkning: Här noteras om gravvården har ett lokalhistoriskt eller personhistoriskt intresse eller andra anmärkningar– L1, P1, A1 osv. Detta hänvisar till korta notiser i slutet av exempellistan.

Trehörna kyrkogård. Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse
 Gravar med omgärdning är markerade med en fyrkant.

X